इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ धुळें.

—: हस्त लिखित ग्रंथ संग्रह :—

ग्रंथ क्रमांक ~~[illegible]~~ (८०२)

ग्रंथ नाम पा[illegible] यांची हकीगत

विषय म० गद्य.

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

पानसे यांचीमुळा पासोन हकीकत.

माणकोपंत पानसे मौजे सोनोरी तालुके पुरंधर जिल्हापुणें या गावचे जोसी कुलकर्णी असोन शिवाजीमहाराज यांची स्वारी एकदा सासवड मुक्कामीं आली त्यावेळी माणकोपंत यानीं सासवडीं जाऊन महाराज यांस मुजराकेला व उभे राहिले असतां राजांनी विचारिलें तुम्ही कोठें असता व येथें कोणते उद्देशानें आलें आहात त्यावरून बोलिले मला चार पांच पुत्र असोन माझें कुटुंब मोठें आहे या करितां राज दरबारांत माझी चाकरी असोन शेवा घडावी या हेतुनें आलों आहें. त्यावरून महाराज बोलले कीं तुमचे पुत्र काय काम

(1A) करतील माणकोपंत म्हणाले सरकारची आज्ञा करतील ते काम माझी मुलें करतील. त्यावरून माणकोपंत यांचे चिरंजीव शीवाजी व लक्ष्मण व संभाजी या तिघांस [illegible] जासनेऊन भेटविले त्यावरून महाराज यानीं सिंवाजी सहुजुर ठेविले व लक्ष्मणपंत यास [illegible]गीरीची असामी दिली व संभाजी यांस व्यंकाजी कडे पाठविले.

१ शिवाजीमाणकेश्वर महाराज [illegible] जवळ असोन फार विश्वासानें वागणुक केली यास्तव [illegible] कडे कारभार करीत होते पुढे शिवाजीमहाराज यांचेमागें संभाजी महाराज यानी पुर्वीचे चाकर बहुत दूर केले परंतु शि

(1B) वाजीमाणकेश्वर यांस तसेच कामावर ठेउन आपले बायकामुलांचा बंदोबस्त हरएक प्रकर्णी करण्याचे कामीं योजना केली सन १६८९ दिल्लीचा बादशाह औरंगजेब यानी संभाजी महाराज यास ठारमारिलें. त्या काळीं संभाजीची बायको व मुलगा शिवाजी (ज्यास शाहु म्हणतात) यास केद करून दिल्लीस नेलें. त्या वेळी शिवाजी माणकेश्वर पानसे व त्यांचे चिरंजिव खंडोशिवदेव व माधवराव शिवदेव हें त्याज बरोबर दिल्लिस गेले दिल्लिमध्यें शाहू कैदेत असताना खंडोशिवदेव व माधवराव शिवदेव हे

(1C) राजाचे समवयस्कर असल्यामुळें अत्यंत प्रीती कारक होते जाहले.

सन १७०७ इसवी सालीं बादशाहानें राजाचीमुक्तता करून दक्षिणेत परत आपले राज्यावर पाठवीले त्यावेळीं खंडोशिवदेव व माधवराव शिवदेव हे राजाबरोबर होते. व लक्ष्मणमाणकेश्वर हे राजाराम यांचे पदरीं सातारा यासच होते.

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

खंडोशिवदेव यांस शाहुराजानें आपले जवळ ठेविलें व माधवराव शिवदे (2)
व हे राजाबरोबर होते यांस शंभर स्वाराची सरदारी देउन सन १७२६ इसवी
सालीं माळव्यांतीं पाठविले. सन १७३५ इसवी सालीं बाजीराव ब
ल्लाळ यांनीं माधवराव फारशूर बलाढ्या स्वाऱ्यांचेकामीं फार चतुर
आहेत याजकरितां महाराजांनीं कृपाकरून माझे दिमतीत सदरी
लमनुष्य दिले असतां सरकारची मोठी महत्वाचीं कामें होण्यास मद
त होईल असी विनंती केल्यावरून छत्रपती महाराज यांनीं माधव
राव यांचे दिमतीत तिनशे स्वार देउन त्याची मुख्य सरदारी देउन
बाजीराव यांचे हवाली केले बाजिरावसाहेब यांनीं जेथें जेथें
स्वारीस व लढाईस वगैरे जाणे झाल्यास माधवराव यांस बरोबर
नेत होते सन १७४० सालीं बाजिराव मयत झाल्यावर त्यांचे चि
रंजीव बाळाजी बाजीराव यांस राजानें यांचे बदलचा अधिकार
दिला त्याकालीं निळकंठ माहादेव पुरंदरे माधवराव शिवदेव पा (2A)
नसी यांचे मुख्य दिवाण केले सन १७४९ इसवी साली शाहु छत्रपती
यांस देवआज्ञा जाहल्यावर बाळाजी बाजीराव यांनीं पुण्याची गादीस्था
पन करुन तोफखान्याचें काम माधवराव यांजकडे देउन सर्व राज्या
ची तोफखान्याची सरदारी दिली सन १७५३ इसवी सालीं माधव
राव यांनीं आपले चुलत बंधु येशवंतराव, केशवराव, महिपतराव,
व लक्ष्मणराव यांचे नांवे तोफखान्याचे कारखान्यांत असाम्या दे (2B)
उन सरकारातुन साठ हजाराची रुपयाची तैनातीची जाहागीर
करून घेतली सन १७५५ इसवी सालीं सावनुर येथें लढाईत
माधवराव शिवदेव मयत जाहले नंतर बाळाजी बाजिराव यां
नीं माधवराव यांचे जागीं त्यांचे चिरंजीव कृष्णाजी माधवराव
यांची योजना तोफखान्याकडे केली सन १७५९ इसवी सालीं हिं-
दुस्थानांत कृष्णाजी माधवराव यांनीं आपले चुलत बंधु भिव
राव येशवंत व चुलते केशवराव लक्ष्मण आणि महिपतराव
लक्ष्मण यांसह स्वारीस जाउन बहुत किल्ले व देश सर केल्यावरून (2C)
पेशवे यांनीं प्रत्येक असामीचें नांवे निरनिराळी तैनात देउन जा
हागीर वाढविली व पानगावचे परगण्याची फडनिसी विश्वास
रावयेशवंत यांस सांगितली. सन १७६५ सालीं राक्षसभुवन

"Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(3) येथें मागलाचा दिवाण विठलसुंदर याचामोडकरून पानसी यांनीं जरिपटक्य
चे निशाण त्याजपासोन आणिलें त्यावेळीं केशवराव लक्ष्मण पानसी ल-
ढाईत पडले सन १७६१ सालीं बाळाजी बाजीराव मयत जाहले नंतर
माधवराव बल्लाळ पेशवे झाले त्यावेळीं कृष्णाजी माधवराव हे तो
फखान्याचे मुख्य सरदार असोन तोफखान्याचे मुष्मिचें काम जयवंत
राव यशवंत पानसी यास मीळाले माधवराव बल्लाळ याचे कार्कीर्दित
पानसे यांचेकडे १००० स्वाराची सरदारी व त्याबद्दल तीन लक्ष रुपया
चा सरंजाम मुलुख करनाटकात तुंगभद्रेचे अलीकडील प्रदेश दिले
सन १७७१ इसवी सालीं गुजराथ येथील फडनीसी व दिवाण गिरी
मिळाली पानसे यास फौजेचा सरंजाम मिळुन सिवाय ऐशीहजार रुपया
चा सरंजाम जातीचे तैनातीत मिळत होता सन १७७७ सालीं
(3A) कृष्णाजी माधवराव हे करनाटक प्रांतीं तोफखाना घेउन पांडु
रंग गोवींद पटवर्धन याज बरोबर गेले या वेळीं इंग्रज करदे
शाई यानें सरकार विरुध्द बागुक करून बंड केले त्याचें पारप
त्यास जात असता [illegible] त्यात मोठा कपाळास लागुन कृ
ष्णराव ठार झाले सन १७८१ सालीं गोपाळराव जयवंत टिपुवर स्वारी
करण्याकरितां गेले असोन लढाईत ठार झाले सन १७९० सालीं धारवा
डची स्वारि किल्ला घेण्याकरितां परशराम भाउ पटवर्धन यास बरोबर देउ
न पाठविले त्यावेळीं पानसे यांचे दोन पुरुष निलकंठराव व केशव
(3B) राव जयवंत लढाईत मयत झाले व माधवराव कृष्ण (तोफखान्याचे घराण्याती
ल मुख्य वडील पुरुष) यांनीं मोठा पराक्रम करून किल्ला घेतला सन १७८६
इसवी सालीं नाना फडणीस बदामीचा किल्ला घेण्याकरितां हरीपंत फ
डके यांस बरोबर घेउन तोफखान्याकडील सरदार जयवंतराव यश
वंत हे होते बावीस दिवस किल्ला घेण्याकरितां झटले परंतु किल्ला
सर झाला नाहीं त्यावरून परत माघारी येण्याचा विचार केला अस
(3C) तां जयवंतराव बाबा पानसी यांनीं मोठ्या आग्रहानें नानास
परत फिरऊन मोठा पराक्रम करून किल्ला सर केला. सन १७८७
सालीं सखाराम यशवंत पानसी यांस हरिपंत फडके यांचे बरोबर
करनाटकात पाठवुन लढाई सर केली खडर्याचे स्वारित तोफखान्याबरोबर
सखाराम बापु पानसी असोन पुष्कळ पराक्रम केला

"Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

भिवराव आबा यांनीं मोठा पराक्रम केला व जयमंगल किल्ला घेतला भि (5)
वराव आबा हे मोठे शूर व प्रामाणिक होते त्यांची स्त्री यांचे बरोबर सती
गेली फौजे बद्दल सरकारांतून पांच लक्ष रुपयाचे सरंजामी गांव
असोन जाती बद्दल तैनात नगारखाना व किल्याची नेमणुक वगैरे
येक लक्ष रुपयाचा सरंजाम होतौं सोनोरी येथें पानसी यांनीं कि
ल्ला डोंगरी सन १७७२ इसवी सालीं बांधुन किल्यावर तळे व इमार
त केली .

तोफखान्याचे खर्चा बद्दल दोन लक्ष रुपयाचे महाल लाउन दिले
होते व शिवाय खर्च लागेल तो सरकार तिजोरीतून ज्या वेळेस
जितके पैसे लागतील तितके अणण्यास एकदम परवानगी असोन
आणलेले ऐवजाचा हिशेब पुढें सरकारांनीं घेण्याचा ठराव न
व्हता सर्व मुखत्यारी पानसे यांजवर त्यांचे प्रामाणिकपणा मुळें व शौ (5A)
र्य मुळें होती या बद्दल एकदा पेशवे यांनीं हिशेब मागितला त्या
वेळीं काहीं दिवस गेल्यावर पेशवे यांस मेजमानीस बोलाविलें
आणि भोजनाचे वेळीं वाढावयास विधवा स्त्रिया लाविल्या त्या
वेरून पेशवे यांनीं विचारिलें कीं आज या प्रकार हा काय केला आ
हे त्याचें उत्तर पानसे यांनीं दिले की सरकारास हिशेब समज
ण्या करितां केलें आहे याचा अर्थ या विधवा स्त्रिया घरच्या असो
न यांचे भ्रतार स्वामीकार्या करितां अमके स्वारीत लढाईत मयत
जाहले आहेत हें ऐकतां बरोबर माधवराव बल्लाळ पेशवे यां (5B)
नीं नाना फडणीस यास सांगितलें कीं पानसे यांज पासी कधी ही
हिशेब मागत जाउ नये सरकारांत त्याचा फार उपयोग जाहला
आहे व होत आहे .

बाजिराव रघुनाथ पेशवे यांनीं असें मनांत आणिलें कीं तोफखान्या
चा इतका खर्च ठेवणें हें व्यर्थ आहे म्हणोन खर्च कमी केला आणि
कांहीं दिवस पानसे यांचेच पदरचा रुपराम चौधरी म्हणोन एक म (5C)
राठा होता त्यास तोफखान्याचें काम सांगितलें होतें एकदा गुलटे
कडीवर आलूफिष्टण साहेब यांनीं आपले लष्करचें कवाइतीलो
क आणुन बाजिरावसाहेब यांस निषाण वगैरे मारण्याचे कूशलते वि

Joint Project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

षई सर्व प्रकार दाखविला त्यावरून बाजिराव साहेब यांनीं आपले पदरचे
(5) लोक यांस बलाउन निषाण मारू लागले परंतु पांच सहा गोळीस ए
खादी गोळी लागावी त्यावरून बाजिराव साहेब यांचा फार विरस
झाला त्यांत एक जण गृहस्थ बोलला कीं पानसे यांस बोलावणे पाठ
वावे त्यावरून गणपतराव विश्वनाथ (गणपतराव भाउ पानसे)
यांस बोलाविलें आणि सांगितलें कीं साहेब बाहादुर यांस आ
पले कडील निषाण मारण्याची परिक्षा दाखविणे आहे त्यावरून
भाउ बोलिले कीं यजमानानीं आमचे कडील अधीकार कमी करून
घरीं बसविलें आहें यामुळें आभ्यास अगदीं नाहींसा झाला आहे
(5A) तत्राप निषाण मारून पाहतो आणि निषाण लाविलें तों पहिले
गोळीस निषाण पाडिलें पुन्हः आणखी दाहा पंधरा गोळ्या मारल्या
तरी प्रत्येक गोळीस निशाण पाडिले हें पाहून आल्फिस्टण साहेब
यांनीं वाहवा करून असें सरदार बाजिराव साहेब यांनीं घरीं बसवि
ले म्हणोन बहूत आश्चर्य केले व दवीस हजार रुपयांचा पोषाख
दिला बाजिराव साहेब यांचे राज्य इंग्रज सरकारांनीं सन १८१८ सा
ली घेतले त्या वेळीं सोळापूरचा किल्ला गणपतराव पानसे यांचे ता
(5B) ब्यांत होता तो लवकर इंग्रज सरकारचे हाती येइना मग तह
करून किल्ला सरकारांनीं घेतला. गणपतराव भाउ सन १८२६
मयत जाहले त्यास औरस संतति नवति. त्यांचे मेव्हणीचे
चिरंजीव दामोदरराव गोवींद उडपी हे दत्तक जा
हले असे म्हणतात त्यांचे चिरंजीव गणपतराव दामोदर
(5C) कायम आहेत. मूळ सोफरवाना माधवरावासिव देव यांस
मिळाला त्यांचे औरस वंशीक केशवराव वगैरे मौ
जे सोनोरी येथे आहेत तो गांव त्यास सरकारानुन
इनाम आहे

Joint project of the Rajawade Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(6)

मालोजी विठ्ठलराव

शिवाजी	लक्ष्मण	संभाजी

खंडो

तोफखान्यावरील महिपतराव

1 यशवंतराव 2 व्यंकटराव 3 नारायणराव

हैबतराव

1 शिवराव

4 विश्वासराव

2 यशवंतराव

3 रखमाजी

निंबाजी

गणपतराव

दामोदर (दत्तक)

6A

6B

6C

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

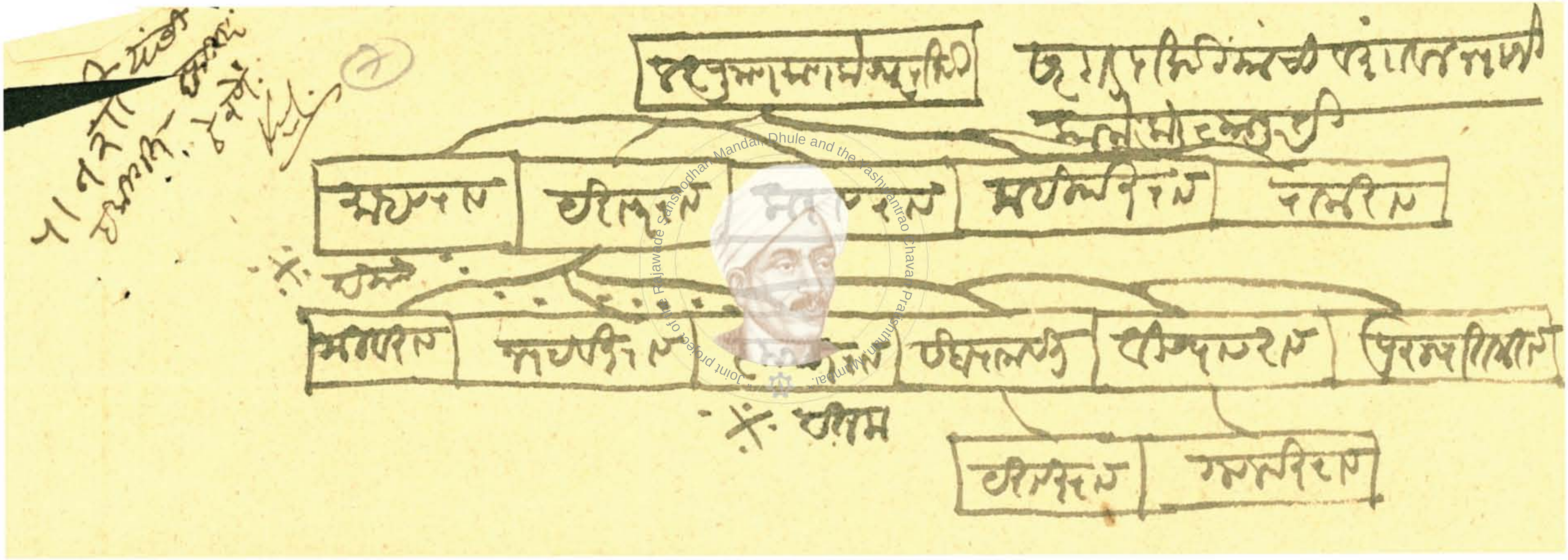

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

"Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com